

УДК 343.13:343.14

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.40>

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СПРАВЕДЛИВОГО ТА ДОПУСТИМОГО ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Погорецький М.А.,

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України,
проректор з науково-педагогічної роботи
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-0936-0929*

Погорецький М.А. Судовий контроль у забезпеченні справедливого та допустимого доказування в кримінальному процесі України.

Стаття присвячена дослідженню судового контролю як фундаментального інструмента забезпечення належного доказування в українському кримінальному процесі. Автор підкреслює, що судовий контроль, уособлений у діяльності слідчого судді, є не лише процесуальним запобіжником, а й конституційним механізмом забезпечення дотримання прав і свобод людини при збиранні, перевірці та оцінюванні доказів. Розкрито доктринальні та правові підходи до розуміння поняття судового контролю, його місце в системі принципів кримінального провадження, таких як верховенство права, змагальність і презумпція невинуватості.

Особливу увагу приділено викликам, що виникають у зв'язку з дією правового режиму воєнного стану. В умовах збройної агресії, розширення повноважень органів безпеки та загроз порушення фундаментальних прав зростає ризик підміни судового контролю формальним погодженням дій органів досудового розслідування. У статті аналізуються санкціонування слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій, контроль за допустимістю, належністю та достовірністю доказів, а також збереження процесуального балансу між обвинуваченням і захистом навіть у критичних умовах. Досліджено положення чинного кримінального процесуального законодавства України, правові позиції Конституційного Суду, Верховного Суду та практика Європейського суду з прав людини щодо недопустимості доказів, здобутих із порушенням прав людини.

У роботі обґрунтовується, що ефективний і змістовний судовий контроль на досудовій стадії — навіть в умовах обмеженого часу, об'єктивних ризиків і тиску безпекових факторів — залишається запорукою справедливого судочинства. Визначено низку проблем: поверховість розгляду клопотань, надмірне навантаження слідчих суддів, брак мотивації в ухвалях. Запропоновано доктринальні та процедурні шляхи вдосконалення реалізації судового контролю в умовах воєнного стану: посилення незалежності слідчих суддів, обов'язковості мотивування рішень, зміцнення процесуальних гарантій. Стаття адресована науковцям, практикам, законодавцям і всім, хто працює над адаптацією системи кримінального правосуддя України до умов збройного конфлікту відповідно до європейських стандартів.

Ключові слова: судовий контроль, доказування, слідчий суддя, допустимість доказів, воєнний стан, кримінальне провадження, процесуальні гарантії, верховенство права, ЄСПЛ, справедливий суд, правосуддя в умовах війни.

Pohoretskyi M.A. Judicial control in ensuring fair and admissible evidence in the criminal procedure of Ukraine.

The article is devoted to the study of judicial control as a fundamental instrument for ensuring proper evidence in the Ukrainian criminal process. The author emphasizes that judicial control, as exercised by the investigating judge, is not merely a procedural safeguard but also a constitutional mechanism for ensuring respect for human rights and freedoms during the collection, verification, and evaluation of evidence. The article outlines doctrinal and legal approaches to understanding the concept of judicial control and its place in the system of principles of criminal procedure, such as the rule of law, adversarial proceedings, and the presumption of innocence.

Special attention is paid to the challenges posed by the legal regime of martial law. Under conditions of armed aggression, the expansion of powers of security authorities, and the increasing threats to

fundamental rights, there is a growing risk that judicial control may be reduced to formal approval of investigative actions. The article analyzes the authorization of investigative and covert investigative (search) actions, the judicial review of the admissibility, relevance, and reliability of evidence, and the preservation of procedural balance between the prosecution and the defence even under critical circumstances. The study examines the provisions of current Ukrainian criminal procedure legislation, legal positions of the Constitutional Court and the Supreme Court of Ukraine, as well as the case-law of the European Court of Human Rights regarding the inadmissibility of evidence obtained in violation of human rights.

The author argues that meaningful and effective judicial control at the pre-trial stage—even under conditions of limited time, objective risks, and security-related pressure—remains a vital safeguard of fair trial. A number of systemic problems are identified, including superficial examination of motions, excessive caseloads for investigating judges, and insufficient reasoning in judicial rulings. The article proposes doctrinal and procedural improvements to the implementation of judicial control under martial law, including strengthening the independence of investigating judges, ensuring the mandatory motivation of decisions, and enhancing procedural guarantees. The article is addressed to scholars, practitioners, legislators, and all those involved in adapting Ukraine's criminal justice system to the challenges of armed conflict in line with European standards.

Key words: judicial control, evidence, investigating judge, admissibility of evidence, martial law, criminal proceedings, procedural guarantees, rule of law, ECtHR, fair trial, wartime justice.

Постановка проблеми. У сучасному кримінальному процесі України судовий контроль посідає ключове місце у системі гарантій дотримання прав і свобод людини, насамперед у сфері доказування. Його функціональне наповнення — від санкціонування слідчих (розшукових) дій до оцінки належності та допустимості доказів — визначає не лише процесуальну якість розслідування, а й перспективу реалізації принципів справедливого судочинства. Із запровадженням інституту слідчого судді Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року судовий контроль отримав нову доктринальну й практичну вагу. Проте ці теоретичні орієнтири не завжди належним чином імплементуються в реальну правозастосовну діяльність.

Особливої актуальності проблема набуває в умовах воєнного стану, коли правовий режим перебуває під тиском надзвичайних обставин, зокрема збройної агресії, необхідності швидкого реагування органів досудового розслідування, підвищених безпекових ризиків. У таких умовах зростає імовірність звуження реального змісту судового контролю, перетворення його на формальну процедуру погодження дій сторони обвинувачення. Водночас вимога дотримання правових стандартів доказування, у тому числі визначених практикою Європейського суду з прав людини, не втрачає актуальності навіть в умовах збройного конфлікту. Виникає потреба переосмислення ролі судового контролю як не лише інструменту нормативного реагування, а й активного чинника забезпечення справедливості в кримінальному провадженні.

На цьому тлі особливої гостроти набувають питання ефективності діяльності слідчих суддів, якості мотивування рішень про допустимість доказів, забезпечення процесуального балансу між стороною обвинувачення та захисту. Водночас наукова доктрина не завжди встигає за динамікою воєнного часу, що обумовлює потребу в комплексному дослідженні судового контролю як гарантії належного, допустимого та справедливого доказування — із урахуванням актуального законодавства, практики національних судів і ЄСПЛ, а також безпекових викликів і конституційних обмежень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання судового контролю в кримінальному процесі України були предметом дослідження численних вітчизняних учених, які в різні періоди розглядали його крізь призму принципу верховенства права, гарантій прав людини, інституційного балансу повноважень сторін та функціонального призначення суду в досудовому провадженні. Значний внесок у розвиток цієї проблематики зробили: Ю.П. Аленін, В.Д. Бринцев, І.В. Гловюк, В.В. Городовенко, В.О. Гринюк, Ю.М. Грошовий, Д.М. Валігура, К.Д. Волков, В.А. Завтур, Т.Г. Ільєва, О.В. Капліна, Л.М. Лобойко, М.А. Макаров, В.Т. Нор, Д.Б. Сергєєва, С.Л. Шаренко, С.В. Шапутько, О.Г. Шило, О.С. Старенький, О.Ю. Татаров, Р.І. Тракало, А.Р. Туманянц, Л.Д. Удалова, В.І. Фариник, В.М. Циктич, О.Г. Яновська та ін.

У наукових позиціях цих авторів розкрито концептуальне значення судового контролю як елемента забезпечення справедливого процесу, засобу протидії зловживанням з боку сторони обвинувачення, а також як форми реалізації судової влади на досягнення балансу інтересів та правової визначеності. Більшість дослідників наголошують на потребі удосконалення процедурних механізмів здійснення судового контролю, особливо в умовах воєнного стану, що актуалізує питання ефективного захисту прав і свобод особи на досудових стадіях кримінального провадження. Проте

питання судового контролю як фундаментального інструмента забезпечення належного доказування в українському кримінальному процесі і, зокрема в умовах воєнного стану, належним чином не розкрито вітчизняними дослідниками.

Метою цієї статті є формулювання науково обґрунтованої концепції судового контролю як ключового інституту забезпечення належного, допустимого та справедливого доказування у кримінальному процесі України. Особливий акцент зроблено на функціональному наповненні судового контролю в умовах дії правового режиму воєнного стану — з урахуванням актуальних загроз правам людини, розширення повноважень сторони обвинувачення та безпрецедентного тиску безпечових факторів на процедури доказування.

У межах досягнення зазначеної мети передбачено:

а) з'ясувати теоретико-правову природу судового контролю в контексті забезпечення доказування;

б) проаналізувати реальні функціональні прояви судового контролю слідчого судді при оцінці належності, допустимості та достовірності доказів;

в) визначити проблеми судового контролю як запобіжника використання недопустимих доказів у кримінальному провадженні, зокрема в умовах воєнного стану.

г) дослідити судову практику Конституційного Суду України, Верховного Суду та Європейського суду з прав людини щодо поняття змісту та ефективності судового контролю як засобу забезпечення доказування у кримінальному процесі;

є) формулювати доктринальні та нормативні пропозиції щодо вдосконалення реалізації функції судового контролю, зокрема — підвищення його змістовності, незалежності слідчих суддів та обґрунтованості ухвал.

Наукове завдання цієї статті полягає не тільки у поглибленні доктрини кримінального процесуального доказування, а і у розробці прикладних моделей, що дозволяють адаптувати інститут судового контролю до умов надзвичайного правового режиму, без втрати засадничих гарантій справедливого судочинства.

Виклад основного матеріалу. Розкриття проблемних питань судового контролю в кримінальному процесі в умовах дії правового режиму воєнного стану та формування науково обґрунтованої концепції судового контролю як ключового інституту забезпечення належного, допустимого та справедливого доказування у кримінальному процесі України ґрунтується на авторській концепції доказів та доказування, яка викладена у низці публікацій [1–6 та ін.].

Історико-доктринальні витоки судового контролю виходять із західних зарубіжних правових традицій. Феномен судового контролю як гарантованого механізму стримування органів публічного обвинувачення має глибоке коріння в континентальній та англосаксонській традиціях кримінального процесу. Ще в XIX столітті, під впливом ліберальних ідей правової держави, в європейській правовій думці сформувався підхід до суду як інституції, що виконує не лише функцію арбітражу, а й превентивного захисту особи від свавілля влади на всіх стадіях кримінального провадження. Так, у Німеччині та Франції було сформовано концепцію «*juge des libertés et de la détention*» (судді свободи і тримання під вартою), що передбачала допуск суду до контролю за втручанням у права особи ще до судового розгляду.

У працях західноєвропейських та американських вчених судовий контроль розглядається як ключовий інструмент забезпечення системного балансу між владними повноваженнями слідства та індивідуальними свободами G. Lautmann, H. Zeisel, M. Damaska та ін.) (G. Lautmann, H. Zeisel, M. Damaska та ін.) [7–13].

У правовій системі Сполучених Штатів Америки інститут судового контролю за втручанням у приватну сферу особи має не процесуально-допоміжне, а фундаментально-конституційне значення. Згідно з положеннями Четвертої поправки до Конституції США (Fourth Amendment), жодна особа не може бути піддана обшуку або арешту без наявності ордера, який видається суддею на підставі ймовірної причини (probable cause) та з конкретним описом місця обшуку й предметів або осіб, що підлягають арешту. У цій системі координат судова санкція не лише формалізує допуск до слідчої дії, а є невід'ємною частиною матеріального стандарту правомірності втручання.

Як наслідок, відсутність належним чином оформленого ордера тягне за собою автоматичне визнання здобутих доказів недопустимими, відповідно до так званого *exclusionary rule* – судового доктринального принципу, виробленого ще у справі *Weeks v. United States*, 232 U.S. 383 (1914) [14], та розвинутого в рішенні *Mapp v. Ohio*, 367 U.S. 643 (1961) [15], де Верховний суд США прямо визнав, що докази, отримані з порушенням Четвертої поправки, не можуть бути використані у федеральному чи штатному провадженні. Пізніше Верховний суд США зробив уточнення щодо добросовісного застосування ордера (*good faith exception*) [16].

Отже, судовий контроль в американському кримінальному процесі виступає елементом змістовного правового стандарту, від якого прямо залежить допустимість доказів. Це докорінно відрізняє модель США від багатьох європейських юрисдикцій, де процесуальна санкція часто сприймається як техніко-процедурна передумова.

У більшості західних правових систем результати обшуку, проведеного без попередньої санкції суду, як правило, визнаються недопустимими, за винятком спеціально передбачених законом обставин. Наприклад: у США відповідно до *Fourth Amendment* Конституції США та принципу *exclusionary rule*, докази, здобуті в результаті обшуку без судового ордеру (*warrant*), є недопустимими, якщо не існує винятку, такого як «*exigent circumstances*», «*plain view doctrine*» або «*consent search*» (справи *Mapp v. Ohio*, 367 U.S. 643 (1961) [15]; *Coolidge v. New Hampshire*, 403 U.S. 443 (1971)) [17]. У США, у межах *exigent circumstances doctrine*, органи правопорядку мають право на обшук без ордеру, якщо існує реальна загроза знищення доказів, загроза життю або необхідність негайного реагування (див. *Kentucky v. King*, 563 U.S. 452 (2011) [18]). Але навіть у таких випадках суд надалі оцінює пропорційність і добросовісність дій.

У законодавстві ФРН, у тому числі й (ст. 105 StPO – Німецький КПК) [19, 20], існує загальне правило – для обшуку потрібна судова ухвала. Однак обшук без судової санкції допускається, якщо наявна «*Gefahr im Verzug*» – невідкладна небезпека, що вимагає негайного втручання. Але навіть у такому разі судовий контроль здійснюється ретроспективно, і невмотивованість обґрунтування може стати підставою для виключення доказу.

У Франції у межах *instruction préparatoire* (попереднього слідства) обшук без участі судді (*juge des libertés*) також вважається винятком. Він допускається лише у справах *flagrance* (очевидного злочину), або за згодою особи. У всіх інших випадках вимагається санкція судді, інакше докази підлягають виключенню [21].

Таким чином, загальна тенденція західного права полягає в тому, що обшук без санкції суду – це виключення, а не правило, а суди при оцінці таких доказів дотримуються доктрини суворого тлумачення виключень із правила допустимості.

Компаративний аналіз, здійснений на основі доктринальних позицій провідних зарубіжних науковців нормативних джерел та матеріалів практики, дає підстави стверджувати, що в більшості правових систем країн Західної Європи та Північної Америки інститут попереднього судового контролю посідає системно значуще місце у структурі кримінального провадження. Він фокусується передусім на таких юридично чутливих слідчих втручаннях, як прослуховування приватних комунікацій, проведення обшуку, накладення арешту на майно та застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Визначальною ознакою цієї моделі є те, що судовий контроль здійснюється не як механічне погодження процесуальної ініціативи сторони обвинувачення, а як повноцінна процедура доказової верифікації, що передбачає оцінку обґрунтованості, необхідності та пропорційності відповідного втручання в права особи.

У переважній більшості юрисдикцій така контрольна діяльність покладається на спеціально уповноваженого суддю – незалежного від того судового органу, який надалі здійснюватиме розгляд справи по суті. Завдяки цьому забезпечується не лише інституційна автономія судового контролю, а й реалізується його функція як структурного компонента механізму охорони конституційних прав і свобод у сфері кримінального переслідування. Суд у цьому контексті не виступає арбітром постфактум, а діє як активний.

Однією з перших цілісних доктринальних концепцій судового контролю в українському кримінальному процесі, що містить безпосереднє осмислення його доказового значення, є монографічне дослідження О. Г. Шило «*Теоретичні основи та практика реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні*» (2010) [22]. Хоча ця праця ґрунтувалася на положеннях КПК 1960 року, її концептуальні ідеї залишаються надзвичайно актуальними в умовах дії КПК 2012 року, оскільки базуються на конституційно-правовій природі судового контролю і взаємозв'язку останнього з доказуванням.

Центральною методологічною побудовою дослідження є теза про те, що розширення сфер судової діяльності на досудове розслідування є логічним втіленням гарантії реалізації конституційного права на судовий захист. На думку Шило, правозахисна функція суду має бути реалізованою не лише у стадії судового розгляду, а вже на етапі досудового провадження – насамперед через інститут судового контролю як автономного процесуального явища, що вимагає активного залучення суду до оцінки законності та обґрунтованості дій сторони обвинувачення.

У межах цієї конструкції авторка окреслює три основні сфери реалізації судового контролю як форми судового захисту:

- а) оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування;
- б) застосування заходів процесуального примусу;

в) санкціонування слідчих дій, що пов'язані з обмеженням конституційних прав особи.

Ці категорії дій, з огляду на зміст норм сучасного КПК, безпосередньо впливають на формування доказової бази. Саме тому, на переконання О.Г. Шило, судовий контроль повинен трактуватися як складова механізму формування належного, допустимого й достовірного доказування, що передре (і значною мірою визначає) стадію судового розгляду. Таким чином, йдеться про проєкцію захисної функції суду на досудову стадію, де ключовою фігурою стає слідчий суддя – не як пасивний реєстратор рішень обвинувачення, а як повноцінний гарант справедливості доказового процесу.

Ідея О.Г. Шило про те, що судовий контроль виконує превентивну функцію щодо захисту прав особи в аспекті доказування, випередила своє нормативне закріплення. Сучасні положення КПК 2012 року лише підтверджують її висновки: допустимість доказів (статті 86–89 КПК) прямо залежить від процесуальних форм їх здобуття, що вимагають санкціонування або перевірки судом. Саме тому вже на етапі розгляду клопотань слідчого має бути здійснено не формальну, а повноцінну перевірку дотримання критеріїв необхідності, пропорційності, правомірності та доказового ризику.

У цьому контексті О.Г. Шило фактично заклала основи для нинішньої теорії процесуального фільтра, який здійснюється слідчим суддею. Її праця є не просто історично цінною, а структурно необхідною для побудови сучасної моделі судового контролю як першої інстанції судової оцінки доказового матеріалу.

Подальший розвиток концепції судового контролю як інструменту доказового забезпечення кримінального судочинства знайшов своє відображення в навчальному посібнику *«Судовий контроль під час досудового розслідування у кримінальному провадженні»* (Харків: Право, 2016. 96 с.) [23], підготовленого колективом авторів за участю О.В. Капліної, М.О. Карпенка, В.І. Мариніва, В.М. Трофименка, А.Р. Туманянца та О.Г. Шило. Цей посібник становить собою унікальний приклад адаптації класичних ідей, сформульованих у монографії О.Г. Шило (2010), до вимог та конструкцій КПК України 2012 року.

У зазначеному посібнику судовий контроль обґрунтовано трактується як окремий і системний напрям діяльності суду, що здійснюється на досудовій стадії кримінального провадження. Його сутність полягає в контролі за дотриманням прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, передусім у процесі застосування заходів забезпечення, проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, а також у процесі розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність сторони обвинувачення.

Особливістю викладеної в посібнику концепції є те, що судовий контроль постає не як периферійна функція, а як центральний запобіжний і доказовий фільтр, здатний забезпечити відповідність доказового процесу принципам верховенства права, пропорційності та змагальності. Автори в дусі Шило О.Г. наголошують, що повноваження слідчого судді слід розглядати не формально, а як власне елемент доказового процесу, оскільки від його рішень прямо залежить допустимість отриманих унаслідок втручання в права особи доказів.

У межах навчального посібника викладено важливі позиції щодо критеріїв змістовності судового контролю. Підкреслено, що перевірка обґрунтованості клопотань слідчого або прокурора має включати аналіз: рівня обґрунтування фактів, що підтверджують наявність підстав для втручання; доказового зв'язку між запитуваною дією та цілями кримінального провадження; наявності альтернативних, менш інвазивних способів досягнення мети.

Ці положення є розвитком ідей, висловлених О.Г. Шило, яка ще в 2010 році наполягала на тому, що судовий контроль повинен реалізовувати правозахисну функцію суду вже на досудовому етапі і що він є першим бар'єром для недопустимих доказів, які здобуті внаслідок порушення прав людини.

Ключовою для посібника є також теза про універсальний і профілактичний характер судового контролю, що передбачає не лише санкціонування дій, а й превентивне усунення порушень, здатних девальвувати докази в подальшому судовому розгляді.

Важливо зазначити, що, на відміну від традиційно зведеного до процедурного рівня розуміння судового контролю, автори посібника наполягають на його правозмістовній доказовій функції: йдеться не лише про те, як здійснено обшук чи доступ, а про те, чи міг доказ у результаті бути використаним у суді, тобто про його правову чистоту.

Навчальний посібник 2016 року став важливим кроком у впровадженні концепції О.Г. Шило в контексті оновленого кримінального процесуального законодавства. У ньому доводиться, що судовий контроль має подвійний характер: а) як правозахисний механізм (захист прав підозрюваного/обвинуваченого); б) як доказова гарантія, що фільтрує правомірність та допустимість майбутніх доказів.

Ці підходи становлять ядро сучасної доктрини судового контролю в Україні і є незамінними для конституційно сумісного застосування положень КПК України.

У сучасному кримінальному процесі України судовий контроль на досудовій стадії дедалі виразніше постає не як формалізована процедура погодження слідчих дій, а як первинна ланка доказового фільтра, покликана забезпечити верховенство права в його доказовому вимірі. Монографічні дослідження, здійснені М.А. Макаровим і С.Л. Шаренком, дозволяють сформулювати цілісне бачення природи та змістовного навантаження слідчого судді як суб'єкта процесуального доказування.

Так, у науковій концепції М.А. Макарова судовий контроль розглядається як інструмент забезпечення процесуальних гарантій, що впливає безпосередньо на належність і допустимість доказів. Автор обґрунтовує, що функція слідчого судді виходить за межі формального погодження дій сторони обвинувачення і включає оцінку фактичних підстав клопотання, аналіз джерел доказової інформації та перевірку пропорційності процесуального втручання [24, с. 112–114]. Йдеться про перетворення судового контролю на змістовний інструмент забезпечення легітимності доказового матеріалу ще до його фактичного збирання.

Особливої уваги заслуговує теза про субстанційний характер судового контролю. Макаров переконливо доводить, що слідчий суддя повинен здійснювати оцінку не лише форми процесуального документа, а й його доказового навантаження, що передбачає виявлення порушень на рівні фактів, а не лише юридичних дефектів [24, с. 145–147]. Ця теза кореспондується з практикою ЄСПЛ, де підкреслюється необхідність реального контролю за дотриманням прав людини під час втручання в її приватне життя.

У свою чергу, С.Л. Шаренко зосереджується на теоретико-прикладному аспекті діяльності слідчого судді. Її авторська конструкція «контрольно-правового забезпечення доказування» передбачає розгляд судового контролю як окремої стадії провадження, що виконує не лише функцію легітимації обмежувальних дій, а й має ознаки автономної форми доказового аналізу [25, с. 221–224]. Такий контроль, за авторкою, має містити не лише оцінку правових підстав, а й елементи аналізу обґрунтованості доказових припущень, ризиків фабрикації, джерел інформації, на які спирається клопотання слідчого чи прокурора.

З позицій обох авторів, діяльність слідчого судді в умовах сучасного кримінального провадження потребує доктринального переосмислення як первинної доказової процедури. Ідеться не лише про процесуальний контроль за дотриманням вимог ст. 233, 234, 246 КПК України, а про самостійне процесуальне поле, в якому відбувається попереднє структурування доказової бази — з її очищенням, перевіркою і правовим переділом. Таким чином, від якості здійснення судового контролю прямо залежить не лише допустимість окремих доказів, а й легітимність усього подальшого кримінального процесу.

З огляду на наведене, судовий контроль постає як повноцінна гарантія справедливого судочинства, яка повинна бути нормативно наповненою стандартами мотивування, доказової аргументації та уніфікованими критеріями оцінки належності та допустимості матеріалів, що надходять від органів досудового розслідування.

Системний аналіз наукових підходів, викладених у працях О.Г. Шило, О.В. Капліної, М.А. Макарова, С.Л. Шаренко та інших представників сучасної кримінально-процесуальної доктрини, засвідчує наявність фундаментального зрушення у розумінні природи та призначення судового контролю в досудовому провадженні. Йдеться не лише про зміну функціональної ролі слідчого судді, а про трансформацію самого уявлення про суд як гарант процесуального балансу, належного доказування та дотримання конституційних прав і свобод особи.

Концепція судового контролю, яка утвердилася у працях згаданих авторів, характеризується відмовою від формально-дозвільної моделі на користь субстанційно-доказової парадигми, в якій слідчий суддя набуває ознак автономного суб'єкта первинної судової перевірки доказового матеріалу. У цій парадигмі судовий контроль розглядається не як елемент допоміжного забезпечення досудового розслідування, а як змістовна процесуальна процедура, що виконує роль фільтрації недопустимих доказів, а відтак – попередження порушення принципів змагальності, рівності сторін і верховенства права.

На основі узагальнених доктринальних позицій можна стверджувати, що судовий контроль на досудовій стадії має бути концептуалізований як автономна форма кримінального процесу, у межах якої здійснюється змістовна перевірка ініціативи сторони обвинувачення, оцінка ризиків порушення прав людини, верифікація джерел доказів та формування стандарту допустимості. У цьому контексті діяльність слідчого судді набуває характеру не лише судової процедури, а й превентивного правового механізму, здатного забезпечити належну якість доказування вже на етапі його зародження. Така інституціональна концепція відповідає не лише положенням національного законодавства, а й найкращим зразкам європейської та світової практики правосуддя.

Великий вплив на формування вітчизняної наукової доктрини судового контролю як ефективного засобу забезпечення належності доказування у кримінальному процесі відіграє судова практика

Європейського Суду з прав людини, Конституційного Суду України та Верховного Суду. У свою чергу наукові доктрини судового контролю позитивно впливають на формування судової практики, що посилює гарантії верховенства права як на досудовому розслідуванні, так і у суді.

Аналіз практики Європейського суду з прав людини свідчить про чітке нормативно-ціннісне уявлення щодо ролі суду в забезпеченні належного доказування на досудовому етапі кримінального провадження. Відповідно до підходу, закріпленого у справі *Klass and Others v. Germany* [26], будь-яке втручання держави у права особи під час досудового слідства має супроводжуватись ефективним контролем з боку судової влади, яка є незалежною, неупередженою та спроможною здійснити реальну перевірку дотримання гарантій належної процедури, зокрема у випадках втручання у сферу приватного життя або застосування заходів примусу.

ЄСПЛ не вимагає від судів перевірки кожного доказу *post factum*, однак зобов'язує державу забезпечити, щоб заходи втручання на досудовій стадії відповідали критеріям законності, необхідності та пропорційності. Ця позиція закріплена, зокрема, у рішенні *Imbrioscia v. Switzerland* [27], де наголошено, що порушення прав особи, допущене під час слідства, яке суттєво обмежує можливості захисту у подальшому провадженні, може підірвати справедливість процесу у цілому.

Показовим у цьому аспекті є також рішення у справі *Bykov v. Russia* [28], в якому Суд визнав застосування провокації злочину порушенням статті 6 Конвенції. Справедливість доказування, у розумінні Суду, не може бути забезпечена без судової перевірки правомірності дій слідства, особливо за умови порушення меж допустимого втручання у приватне життя. Саме на цьому етапі суд, зокрема слідчий суддя, має здійснювати не декларативний, а змістовний контроль з оцінкою джерел інформації, їх правомірного походження та потенційної допустимості у контексті майбутнього судового розгляду.

Змістова природа судового контролю набуває подальшого розвитку у справі *Schatschaschwili v. Germany* [29], де Суд констатував, що обов'язком держави є забезпечення процесуальної рівноваги сторін навіть у складних або надзвичайних умовах. Відтак, відсутність ефективної участі захисту у формуванні доказів або пасивність суду в оцінці ризику порушення прав сторони захисту прямо впливає на легітимність усього провадження.

Нарешті, у справі *Barbulescu v. Romania* [30] Суд підкреслив, що навіть у межах кримінального процесу втручання в особисту сферу має відповідати не лише формальним ознакам законності, а й бути обґрунтовано необхідним у демократичному суспільстві. Цей стандарт накладає обов'язок на суд не обмежуватись процесуальною формулою санкціонування, а в кожному конкретному випадку здійснювати аналітичну оцінку реальної потреби в обмеженні права, обґрунтованості такого заходу, а також його впливу на доказовий баланс сторін.

Вагому роль у зміцненні інституту судового контролю в Україні як засобу забезпечення належності доказів у кримінальному провадженні відіграє Конституційний Суд України. У сучасній правовій системі України Конституційний Суд виконує визначальну роль у формуванні концептуальних підходів до розуміння природи та змісту судового контролю, зокрема в його функціональному зв'язку з інститутом доказування. У своїх ключових рішеннях Суд послідовно наголошує, що судовий контроль у кримінальному провадженні не є факультативним процедурним інструментом, а становить конституційно гарантований механізм захисту прав і свобод особи, реалізація якого безпосередньо впливає на допустимість, правомірність і доказову силу зібраної інформації.

Так, у Рішенні від 10 листопада 2009 року № 16-рп/2009 [31] Конституційний Суд зазначив, що судовий контроль є формою здійснення правосуддя, яка покликана забезпечити ефективну охорону прав особи в досудовому провадженні. Його завдання полягає не лише в наданні дозволу на проведення окремих слідчих дій, а у змістовній перевірці правомірності та обґрунтованості ініціативи органів слідства, що зумовлює конституційну якість подальшого процесу доказування.

Ця позиція отримала розвиток у Рішенні № 18-рп/2012 [32], у якому Суд категорично застеріг проти порушення принципу попередньої судової санкції втручання в особисту сферу особи. Будь-яке нехтування вимогою судового дозволу на обшук, тимчасовий доступ до речей або прослуховування комунікацій не лише порушує гарантії статті 31 Конституції України, а й тягне за собою дискваліфікацію отриманих у такий спосіб відомостей як доказів, що прямо співвідноситься з положеннями статей 86–89 КПК України.

У Рішенні № 23-рп/2008 Конституційний [33] Суд чітко сформулював вимогу до дотримання законодавчо встановленої процедури санкціонування негласних слідчих (розшукових) дій. Він підкреслив, що лише дотримання визначеного законом порядку дозволяє визнавати результати таких дій належними та допустимими доказами. У протилежному разі має застосовуватись конституційна санкція у формі виключення доказу з матеріалів провадження як здобутого з порушенням основоположних прав.

Таким чином, Конституційний Суд України послідовно конститує судовий контроль як первинну форму верифікації правомірності втручання в права особи на досудовому етапі, а відтак – як ключовий засіб забезпечення допустимості та належності доказів. Цей контроль не може бути зведений до процесуального ритуалу санкціонування, а повинен функціонувати як дієвий правозахисний механізм, що в умовах кримінального переслідування гарантує стабільність правового статусу особи та легітимність усього подальшого провадження.

Судовий контроль у кримінальному провадженні постає не лише як інструмент забезпечення прав особи, але й як ключовий елемент формування легітимної доказової бази. У цьому контексті Верховний Суд України відіграє системоутворюючу роль у формуванні усталеної практики, що спрямована на підвищення стандартів допустимості доказів та процесуальної бездоганності їх отримання.

Так, у постанові від 27 квітня 2020 року у справі № 335/2108/17 [34] Верховний Суд чітко окреслив межі повноважень слідчого судді, наголосивши, що призначення ревізії в порядку кримінального провадження, яка не передбачена нормами КПК України як форма збирання доказів, є виходом за межі його процесуальної компетенції. Суд підкреслив, що позапланові ревізії, санкціоновані судом без відповідного правового підґрунтя, не створюють належної правової основи для формування доказів і, відповідно, результати таких дій мають бути виключені з доказового матеріалу.

У рішенні від 3 липня 2018 року у справі № 703/4196/15-к [35] Верховний Суд послідовно захищає вимоги до легітимності проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Суд констатував, що доручення виконання НСРД органу, який не наділений на це належною компетенцією, призводить до недопустимості результатів такої діяльності. Особливої уваги в рішенні надано дотриманню вимог статті 246 КПК України, що визначає процесуальні передумови для визнання доказів, отриманих внаслідок НСРД, такими, що відповідають критерію допустимості.

У постанові від 17 листопада 2022 року у справі № 199/7939/21 [36] Верховний Суд зробив важливі висновки щодо взаємозв'язку дотримання процесуальних строків та правомірності обвинувального акту. Суд наголосив, що розумні строки охоплюють усі стадії досудового провадження – від його реєстрації до відкриття матеріалів стороні захисту і передачі обвинувального акту до суду. Порушення цих строків, а також неналежне процесуальне супроводження обвинувачення ставить під сумнів не лише допустимість окремих доказів, а й загальну легітимність публічного обвинувачення.

Аналогічна увага до процедурної точності простежується і в постанові від 17 лютого 2025 року у справі № 369/16172/20 [37] (провадження № 51-7739кмо23), у якій Верховний Суд здійснив уточнення щодо методики обчислення строків досудового розслідування. Зокрема, Суд дійшов висновку, що день повідомлення про підозру не включається до початкової дати перебігу відповідного строку. Такий підхід демонструє високий рівень вимог до процесуального порядку як передумови допустимості доказів, зібраних у межах досудового слідства.

В умовах правового режиму воєнного стану судовий контроль за дотриманням стандартів доказування набуває особливого значення, оскільки баланс між публічним інтересом і гарантіями особи піддається безпрецедентному тиску. Актуалізується потреба в посиленому захисті від використання доказів, здобутих із порушенням основоположних прав, зокрема в умовах спрощення процедур, обмеження прав на захист та оперативного характеру слідчих дій. При цьому КПК України в редакції ст. 615 не виключає дію стандартів допустимості, передбачених ст. 87, 89 КПК, а судова практика підтверджує, що навіть у період збройного конфлікту не допускається нівелювання функцій слідчого судді до технічної фіксації дій сторони обвинувачення.

Таким чином, судовий контроль в умовах воєнного стану повинен не лише адаптуватися до нових викликів, а й забезпечити сталість правозахисних орієнтирів кримінального процесу. Він виконує функцію гаранта того, що жодне скорочення процедур чи посилення оперативної складової не можуть бути виправданням для втрати якості доказування або легітимації репресивних методів. Слідчий суддя в цих умовах має бути не лише процесуальним регулятором, а й активним інструментом збереження стандартів верховенства права.

Отже, практика Верховного Суду України не лише конкретизує зміст судового контролю як юридичної гарантії, але й системно формує доктринальні орієнтири для забезпечення допустимості та достовірності доказів у кримінальному процесі. Через жорстке дотримання процесуальних форм, вимог до належної компетенції суб'єктів досудового розслідування та строків кримінального провадження, інститут судового контролю постає як фундаментальний запобіжник проти процесуального свавілля, що слугує ефективному захисту прав особи та конституційних гарантій справедливого судочинства.

Підсумовуючи викладене, зазначу, що результати аналізу сучасної наукової доктрини та судової практики переконливо свідчить про те, що судовий контроль в українському кримінальному проце-

сі переживає глибоку концептуальну трансформацію – від формального погодження до змістовної юрисдикційної діяльності. У світлі досліджень О.Г. Шило, О.В. Капліної, М.А. Макарова, С.Л. Шаренко та інших, а також практики Верховного Суду та ЄСПЛ, судовий контроль постає не лише як інструмент перевірки правомірності обмежувальних дій, а як перша інстанція оцінки допустимості та правової легітимності доказів. Особливої ваги це питання набуває в умовах воєнного стану, де загроза формалізації ролі слідчого судді посилюється зростанням оперативного навантаження та об'єктивними безпековими обставинами. Утім, саме в таких критичних умовах судовий контроль повинен виконувати стабілізуючу функцію — зберігати фундаментальні стандарти справедливості, запобігати зловживанню повноваженнями та забезпечувати реальну процесуальну рівновагу сторін. Інституціонально оформлений і належним чином мотивований судовий контроль має стати первинним актом доказової перевірки, що формує якість майбутнього судового розгляду та визначає межі допустимого у кримінальному процесі.

Судовий контроль — це автономна форма первинного процесуального доказування, в межах якої здійснюється верифікація джерел доказів, оцінка їх правомірного походження, пропорційності та потенційної допустимості. Слідчий суддя виконує роль попереднього судового суду, в межах якого закладається доказовий фундамент подальшого провадження, а не просто санкціонує дії сторони обвинувачення. Процесуальна вага судового контролю має бути співмірною з його доказовим ефектом — кожна ухвала повинна містити аргументовану позицію щодо стандартів допустимості, а не лише оцінку формальної обґрунтованості. Судовий контроль виконує роль «доказового заслону», який блокує проникнення в процес матеріалів, здобутих із порушенням прав особи, незалежно від вагомості інтересів сторони обвинувачення. У критичних режимах (зокрема, воєнного стану) функція судового контролю повинна набувати пріоритетного значення як процесуального індикатора сталості верховенства права та непорушності засад справедливості. Модель слідчого судді в українському процесі має бути доформована до стандарту «контролю із елементами оцінки допустимості», а не «судді-посередника між слідством і правом». Це у свою чергу слугуватиме надійною гарантією забезпечення права на справедливий суд [38].

Висновок. Судовий контроль у сучасному кримінальному процесі України є не просто інституційним механізмом погодження окремих дій органів досудового розслідування, а ключовим інструментом забезпечення якості та справедливості доказування, що інтегрує в собі елементи процесуального фільтра, конституційної гарантії та європейського стандарту правосуддя. Його роль набуває особливої ваги на досудовій стадії, де закладається фундамент для оцінки доказів у суді.

Практика Європейського суду з прав людини свідчить про необхідність активної ролі національного суду у запобіганні використанню доказів, здобутих з порушенням основоположних прав особи. Рішення у справах *Bykov v. Russia*, *Schatschaschwili v. Germany* та *Imbrioscia v. Switzerland* формують обов'язок держави гарантувати, що будь-яке обмеження прав у процесі доказування здійснюється за умов належного процесуального контролю та доступу до ефективних засобів оскарження. У цьому контексті судовий контроль постає як засіб запобігання викривленню джерел доказової інформації, збереження балансу сторін та легітимності доказового процесу в цілому.

Українська судова практика – зокрема рішення Верховного Суду у справах № 335/2108/17, № 703/4196/15-к та № 199/7939/21 – підтверджує, що належне здійснення функцій слідчого судді є визначальним для формування допустимої доказової бази. Водночас виявляється небезпека формалізації контрольної функції та перетворення її на технічне затвердження клопотань слідчого чи прокурора, що прямо суперечить європейським стандартам ефективного судового захисту.

Особливої ваги у розбудові належної моделі судового контролю набувають правові позиції Конституційного Суду України, який у рішеннях від 30 червня 2009 року № 16-рп/2009 та від 17 березня 2020 року № 4-р(II)/2020 акцентував на тому, що судовий контроль — це конституційний обов'язок держави гарантувати особі ефективні засоби захисту від свавільного втручання у її права, особливо в умовах досудового переслідування. Конституційний Суд наголосив, що будь-яке обмеження прав людини у межах кримінального процесу має бути пропорційним, обґрунтованим і санкціонованим незалежним судом. Така позиція підсилює нормативну легітимацію інституту судового контролю як базової конституційної гарантії процесуальної справедливості.

Значний внесок у формування практики ефективного судового контролю належить і Верховному Суду України, який у низці рішень (зокрема, у справах № 279/1021/16-к, № 295/1953/16-к, № 369/16172/20) розвиває ідею про неприпустимість підміни понять («огляд» замість «обшук»), уточнює правила обчислення строків досудового розслідування, наполягає на необхідності дотримання компетенційних і процедурних обмежень під час збору доказів. Ця практика демонструє вектор переосмислення ролі суду – від формального погодження дій до реальної гарантії належності доказового матеріалу.

Інститут судового контролю в умовах воєнного стану опиняється в полі напруженого протиставлення між потребами забезпечення публічної безпеки та вимогами збереження процесуальних гарантій особи. Воєнна агресія, активізація діяльності спеціальних служб і зростання обсягів оперативного втручання у сферу прав людини істотно підвищують ризик редукації судового контролю до формального погодження дій органів досудового розслідування. У цьому контексті виникає загроза девальвації стандартів допустимості доказів, що є однією з базових гарантій справедливого судочинства.

Попри складність і нестандартність обставин, правовий режим воєнного стану не може слугувати виправданням для зниження інституційної якості судового контролю або нейтралізації його доказового значення. Навпаки, саме в таких умовах контрольна функція суду має набувати особливої інтенсивності, забезпечуючи недопущення зловживань з боку сторони обвинувачення, гарантування мінімальних стандартів процесуального балансу та збереження довіри до правосуддя як інструменту правового порядку навіть в умовах збройного конфлікту. У цьому сенсі слідчий суддя виступає не лише носієм процедурної компетенції, а й останньою процесуальною інстанцією, що здатна убезпечити кримінальне провадження від необоротного порушення принципу законності

Системне осмислення судового контролю у працях провідних українських науковців дозволяє сформулювати доктринальну позицію, відповідно до якої контрольна діяльність суду на досудовій стадії повинна реалізовуватись як первинний акт судової оцінки допустимості та належності доказів. Це передбачає обов'язковість аргументованого обґрунтування судових рішень, урахування ризику порушення прав особи, оцінку реальної доказової потреби у втручанні в приватне життя, а також попередження включення до провадження інформації, яка не має відповідного процесуального походження.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що перспективна модель судового контролю в Україні має поєднувати європейські стандарти справедливого процесу з вітчизняною практикою та нормативним регулюванням. Це передбачає переорієнтацію слідчого судді із ролі процедурного дозвільного суб'єкта до функції доказового судового фільтра, здатного не лише захищати права особи, а й формувати стандарти якості майбутнього судового розгляду. Судовий контроль, реалізований у цій якості, стає справжнім запобіжником не лише протиправних обмежень, а й неякісного правосуддя в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Харків: Арсіс ЛТД, 2007. 576 с.
2. Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12–25.
3. Погорецький М.А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства України*. 2015. № 3. С. 63–79.
4. Погорецький М.А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2011. № 1 (3). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmappp.pdf>.
5. Погорецький М.А. Докази у кримінальному процесі. *Вісник прокуратури*. 2003. № 2. С. 59–65.
6. Погорецький М.А., Міцкан О.А. Стандарт доказування «достатня підстава» у кримінальному процесі України. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 31–42.
7. Damaska M. *The Faces of Justice and State Authority: A Comparative Approach to the Legal Process*. Yale University Press, 1986. 282 p.
8. Zeisel H. *The American Jury*. Little, Brown and Company, 1966. 574 p.
9. Lautmann R. *Justiz: die stille Gewalt*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1972. 342 p.
10. LaFave W.R. *Search and Seizure: A Treatise on the Fourth Amendment*. 5th ed. St. Paul, MN: West Academic, 2012. URL: <https://search.library.wisc.edu/catalog/9910128815802121>.
11. Amar A.R. Fourth Amendment First Principles. *Harvard Law Review*. 1994. Vol. 107. № 4. P. 757–819.
13. Davies T.Y. Recovering the Original Fourth Amendment. *Michigan Law Review*. 1999. Vol. 98. № 3. P. 547–750.
14. *Weeks v. United States*, 232 U.S. 383 (1914). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/232/383>.
15. *Mapp v. Ohio*, 367 U.S. Decisions of the Supreme Court of the United States. Vol. 367. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1961. P. 643–660.
16. *United States v. Leon*. *United States Reports*. 1984. Vol. 468. P. 897–922.

17. Coolidge v. New Hampshire. *United States Reports*. 1971. Vol. 403. P. 443–522.
18. Kentucky v. King. *United States Reports*. 2011. Vol. 563. P. 452–472.
19. Strafprozessordnung (StPO) : Gesetz über das Verfahren in Strafsachen. Neugefasst durch Bek. v. 7.4.1987 (BGBl. I S. 1074, 1319); zuletzt geändert durch Art. 1 G v. 21.6.2021
20. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (GG): vom 23. Mai 1949. Bundesgesetzblatt. S. 1; zuletzt geändert durch Art. 1 G v. 29.12.2022
21. Code de procédure pénale (CPP). Version consolidée au 1 janv. 2024. Paris: Légifrance, 2024. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006071154>.
22. Шило О.Г. Теоретичні основи та практика реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України: монографія. Харків, 2010. 356 с.
23. Капліна О.В., Карпенко М.О., Маринів В.І., Трофименко В.М., Туманянц А.Р., Шило О.Г. Судовий контроль під час досудового розслідування у кримінальному провадженні: навч. посіб. Харків Право, 2016. 96 с.
24. Макаров М.А. Судовий контроль у кримінальному процесі: монографія. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2018. 524 с.
25. Шаренко С.Л. Теоретико-прикладні основи діяльності слідчого судді в кримінальному провадженні: монографія. Харків: Право, 2021. 480 с.
26. Klass and Others v. Germany. № 5029/71, Judgment of 6 September 1978. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57510>.
27. Imbrioscia v. Switzerland. № 13972/88, Judgment of 24 November 1993. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57852>.
28. Bykov v. Russia. № 4378/02, Judgment of 10 March 2009. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91561>.
29. Schatschaschwili v. Germany. № 9154/10, Judgment of 15 December 2015. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159265>.
30. Barbulescu v. Romania. № 61496/08, Judgment of 5 September 2017. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-177082>.
31. Конституційний Суд України. Рішення № 16-рп/2009 від 10 листопада 2009 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-09>.
32. Конституційний Суд України. Рішення № 18-рп/2012 від 11 грудня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-12>.
33. Конституційний Суд України. Рішення № 23-рп/2008 від 30 жовтня 2008 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-08>.
34. Верховний Суд. Постанова від 27 квітня 2020 року у справі № 335/2108/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89180530>.
35. Верховний Суд. Постанова від 3 липня 2018 року у справі № 703/4196/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74970556>.
36. Верховний Суд. Постанова від 17 листопада 2022 року у справі № 199/7939/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107441965>.
37. Верховний Суд. Постанова від 17 лютого 2025 року у справі № 369/16172/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126021167>.
38. Погорецький М.А., Гриценко І.С. Право на справедливий суд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. С. 4–7.